Архивләр ачылыр

Абдулла Шаигин архивиндә шәхсијјәтә пәрәстиш илләриндә јазылмыш, Сталинин вә онун әлалтыларынын тәнгидинә һәср олунмуш ше'рләрин әлјазмалары сахланмагдадыр. Чап олунмамыш бу ше'рләрин үчүнү оғлу Камал Талыбзадә редаксијамыза тәгдим етмишдир.

ГӘДДАРЛЫҒЫН ПОЕТИК ИНКАРЫ

ДЕМОКРАТИЗМ, азадлыг, һуманизм вә бејнәлмиләлчилик Абдулла Шаигин әлинә гәләм алдығы күндән, бүтүн әдәби, педагожи, ичтимаи вә вәтәндашлыг фәалијјәти боју онун дәјишмәз идеја вә әгидә мөвгеји олмушдур. О, өмүр јолунун туфанлы, сијаси вә тарихи, фәрәһли вә фачиәли һадисәләрлә долу мүхтәлиф мәрһәләләриндә өз мәсләкинә, мәгсәдинә, идеалына сәдагәт көстәрмиш, сәмимијјәт вә гәјә сәбатлығы онун зәриф тәбиәти вә шәхсијјәтинин, јарадычылыг истигамәтинин үмуми мә'насыны тә'јин етмишдир. Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин гурулмасыны онларча өз мүасирләри кими гызғын ичтимаи, педагожи, елми вә әдәби фәалијјәтлә гаршылајан Шаиг 30-чу илләрдә дәрин мә'нәви бөһранлар кечирмишдир, нечә-нечә көһнә дост вә гәләм јолдашларындан, мүхтәлиф вәзифәләрдә, мәс'ул ишләрдә чалышан, адлары, әмәлләри илә фәхр етдији истәкли тәләбәләриндән ајрылмыш, өзү ишдән азад едилмиш, тәдрис програмларындан, әсәрләринин исә орта мәктәб китабханаларындан чыхарылмасы һаггында рәсми көстәриш верилмишди. Нә гәдәр ағыр вә чәтин олса да, бүтүн бу мәһрумијјәтләрә, иткиләрә дөзмәк вә таб кәтирмәк үчүн бу зәиф чүссәли инсанда сәбр вә һәвсәлә тапылмышды, онун тәбиәтинә, руһуна, јарадычылығына мәхсус инам, никбинлик јенә дә гәләбә чалмышды. Бу ағыр дөврдә гоча Шаигин јеканә көмәји гәләм олмушду — гәләми о, үрәјини бошалтмаг, фикрини демәк, мөвгејини билдирмәк үчүн ән јахшы, мүнасиб бир васитә кими сечмишди: ачыгы ачыг, кизлиси кизли!

Бу һәмин дөврдүр ки, Шаиги ән чох халгын, һәмвәтәнләринин талеји, мөвчуд вәзијјәти, төрәдилән фачиәләр дүшүндүрүр, о, үзүнү тарихә, кечмишә дөндәрир, орада тәскинлик тапыр, халгын азадлыг мүбаризәләрини јада салыр, беләликлә, бир-биринин ардынча әсарәти, ичтимаи, сијаси зүлмү, өзбашыналығы дамғалајан әсәрләр мејдана чыхыр. «Гачаг Нәби» поемасынын илк нәғмәләри нәшр олунур («Ингилаб вә мәдәнијјәт», 1934, № 1—2, № 5). Бир нечә ил сонра чар мә'мурларына, јерли бәј-ханлара ган уддуран игид Гочоғлунун гәһрәманлыгларыны чанландыран ејни адлы дастан јараныр («Револјусија вә култура», 1938, № 3, № 4—5). Елә һәмин илләрдә «Тапдыг дәдә» поемасы мејдана чыхыр (поема илк дәфә «Әдәбијјат гәзети»нин 1936-чы ил нөмрәләриндә нәшр олунмушдур). Шаир харичи вә дахили дүшмәнләрлә дөјүшләрдә халга арха дуран, ону һәр чәтинликдән чыхаран мүдрик, тәдбирли, Дәдә Горгуду хатырладан ел ағсаггалынын образыны — Тапдыг Дәдәни јарадыр.

Бунлар һамысы чағырыш иди, ојанмаға, ајылмаға, өлкәни бүрүјән фачиәләрлә, өзбашыналыгларла мүбаризәјә чағырыш иди!

Анчаг 1937—1938-чи илләр фачиәләринин ағрысыны, јарасыны, гәзәбини гоча Шаиг тәкчә долајысы илә, тарих вә фолклор мөвзусунда јазылмыш әсәрләрлә дејил, билаваситә шәхсијјәтә пәрәстишин јаратдығы боғучу мүһитин әсас күнаһкары, баиси Сталинин вә онун Бағыров кими әлалтыларынын образларыны үмумиләшдирән, онларын сијаси күтлүјүнү, гәддарлығыны, рәзиллијини, ловғалығыны бөјүк бир идеала хидмәт вә рәһбәрлик етмәк үчүн јарамадыгларыны ифша едән, үмумхалг гәзәбини билдирән ше'рләр дә јазмышдыр.

Ајдындыр ки, бунлары о чап етдирмәмишди — кәләчәк үчүн, һансы исә бир заман үчүн јазмышды. Тарихин елә бир заманы үчүн ки, онун билдији һәгигәтләри демәк, үзә чыхармаг вә е'лан етмәк мүмкүн олсун. Белә бир кәләчәк күн, мәгам кәлиб чыхмышдыр. Онлары архивин гаранлыгларындан, еһтијатла сахланмаг говлугларын ичәрисиндән чыхарыб һәгигәти билмәк истәјән өз доғма халгынын истифадәсинә вермәк вахты кәлиб чатмышдыр. Бу, ејни заманда, Шаигин шәхсијјәтә пәрәстиш дөврүнә, онун әсас сәбәбкары Сталинә мүнасибәтини ајдынлашдырмаг үчүн дә вачибдир. Бу әсәрләри чап етмәмәк исә әдибин вәтәнинә узун илләр «рәһбәрлик едән» «көзсүз, вичдансыз кәмирикләрә», «халг дүшмәнләринә» мүнасибәтини билдирмәмәк, әдибин руһуна һөрмәтсизлик, е'тинасызлыг вә әслиндә хәјанәт оларды.

Әлдә олан материаллар көстәрир ки, 1937—1938-чи илләр фачиәләри А. Шаиги сарсытмышды. Ингилаби ишә сәдагәтинә, шәхсијјәтинә, фәалијјәтинә јахындан бәләд олдуғу Руһулла Ахундов, Тағы Шаһбази, Атабаба Мусаханлы вә онларла белә гүдрәтли Азәрбајчан елминин Һ. Зејналлы, М. Гулијев, Әли Назим, Б. Чобанзадә, Вәли Хулуфлу, Ә. Абид, М. К. Әләкбәрли, С. Мүмтаз кими нүмајәндәләринин, Һ. Чавид, Ә. Чавад, Ј. В. Чәмәнзәминли, М. Мүшфиг, Санылы, Гантәмир, Ә. Мүзниб кими јахын дост вә гәләм јолдашларынын көзүнүн габағында — «халг дүшмәнләри» ады илә ифша олунуб «гејб олмалары», «јоха чыхмалары» онда сијаси сәдагәтинә чохдан шүбһә илә бахдығы Сталинә вә онун һөкмранлығына гаршы һиддәтини лап чошдурмушду. О, һәмишә јахын достлуг әлагәләри олан Нәриман Нәримановун өлүмүндә «рәһбәрин» әли олдуғуну јахынларына данышарды. Инди исә онун халгынын габагчыл нүмајәндәләринә уззанан гатил әли бу гәсди күтләви бир шәклә салмышды, ону «гануниләшдирмишди».

Белә бир вахтда Шаиг гәләмә сарылмыш, онун тәбиәтинә хас олмајан «кизли әдәбијјат» јарадычылығына башламыш вә беләликлә, «рәһбәрә» һәср олунмуш ше'рләр силсиләси јаранмышды.

А. Шаигин ев архивиндә еһтијатла сахланан бир говлуг вардыр. Бурада Сталинә вә шәхсијјәтә пәрәстиш дөврүнә һәср олунмуш једдидән артыг ше'рин әлјазмасы сахланыр. Ше'рләрин һәрәсинин ики-үч варианты олмасындан көрсәнир ки, шаир бу мөвзуја бир нечә дәфә гајытмыш вә она тәсадүфи, кечичи бир һадисә кими јанашмамышдыр.

Јадымдадыр ки, А. Шаиг һәмин ше'рләри арасыра ән јахын адамларына охујарды, һәтта о гәдәр охумушду ки, онлардан бир чохуну әзбәрдән дејирди. Дајым Јунус бәј бу ше'рләрин алудәси иди. Евимизин доғмаларындан олан Сәмәд Вурғун да онлардан хәбәрдарды. Бир күн Сталинин өлүмүндән, Бағыровун мүһакимәсиндән сонра, мәсәләләрә мүәјјән ајдынлыг кәлдији илләрдә — тәхминән 1954—55-чи илләрдә Сәмәд Вурғунун өзүнәмәхсус тәбәссүмлә вә фикрә далмыш бир вәзијјәтдә атама дедији сөзләр индики кими јаддашыма һәкк олунуб: «Мирзә, сәнә биз һәмишә пејғәмбәр кими бахмышыг, доғрудан да сән пејғәмбәр тәки саф, тәмиз, нурани инсансан. Анчаг сән елә һәгиги пејғәмбәр имишсән, бизим инди баша дүшмәјә башладығымыз һәгигәтләри биздән чох-чох әввәл дујуб гәләмә алмысан».

Һисс едирәм ки, охучулар јаддашымда галан бу хатирәни охујанда өзләрини бир гәдәр нараһат һисс едәчәкләр, индики шәраитдә атасы һаггында оғлунун белә сөзләр демәси онлара гејри-тәбии көрсәнәчәк. Анчаг бу белә бир һәгигәтдир ки, ону е'лан етмәмәји дә өзүмә рәва билмәдим. Үрәјимдә бир архајынчылыг вар ки, сөһбәт дүшәндә дәфәләрлә һәмин һадисәни достларыма нағыл етмишәм. О да јадымдадыр ки, көркәмли Дәрбәнд зијалыларындан олан вә бу гәдим Азәрбајчан шәһәринин зијалыларынын башына кәтирилән мүсибәтләрдән хәбәрдар дајым Јунус Мирзәбәјовла сөһбәт едәндә һеч вахт Сталинин адыны белә чәкмәзди, онун јериндә «бығы бәј» ләгәбини ишләдәрди.

Ше'рләрдән икиси әгидәләринә инандығы, шәхсијјәтләринин та ушаглыгдан таныдығы, адлары дилиндән дүшмәјән, чаван јашларында, фәалијјәтләринин лап гызғын дөврүндә өлдүрүлмүш ики севимли тәләбәси Руһулла Ахундов илә Тағы Шаһбазијә һәср едилмишдир. Һәр ики ше'рин мүхтәлиф әлјазмалары вә вариантлары вардыр. Тарих — 1940—1944-чү илләр јазылмышдыр. Биринчи даһа һәгигәтә ујғундур. «Кәлсин» рәдифли бир автографын сонунда бу сөзләр јазылмышдыр: «Күлән ағыз аш кәтирәр, ағлајан көз, јаш». Ше'рләри илк дәфә әдибин «Әсәрләри»нин 2-чи чилдиндә нәшр етмишәм (1968).

Һәр ики ше'рдә гоча шаир вүсал, көрүш арзусу илә чырпыныр, онларын јохлуғуна инанмыр, һәсрәт вә инкаранчылыг исә кәләчәјә тушланан дујғулара бир гејри-мүәјјәнлик, мә'јуслуг, кәдәр кәтирир, шаир халгын диләји, билији, шүары олан мәрд сијасәт, мәдәнијјәт хадимләрини ләкәләјәнләрә, онлара хәјанәт әли узаданлара лә'нәтләр јағдырыр. Анчаг кәләчәјә инам, үмид романтик һисләрә бир архајынчылыг кәтирир, шаирин көзләри шадлыг, хош хәбәр кәтирәчәк күллү гатарын јолларына дикилиб галыр. Руһулла Ахундова:

Чән, думандан о күн олсун ки, силинсин вәтәним,
Дан шәфәгли сәһәрим, күллү баһарым кәлсин!
Әрисин, галмасын артыг бу көнүлләрдә кәдәр,
О күн олсун диләјим, билки, шүарым кәлсин!
О күн олсун ки, ахышсын бүтүн ел тәбрикә,
Көмәјим, гол-ганадым, әлдә тутарым кәлсин!
О күн олсун ки, јенә гајнасын ел, чошсун ел,
Бизә шадлыг кәтирән күллү гатарым кәлсин.

Бу, көзү јолда Шаигин никбинлик дујғулары иди. Агибәтләриндән һеч бир мә'луматы олмајан гоча шаирә ашкар иди ки, чаван өмүрләрә гәсд едәнләр кечтез өз чәзаларына чатачаглар. Бу ел бајрамына чох галмајыбдыр.

Шәхсијјәтә пәрәстиш дөврүнүн күнаһсыз гурбанларындан олан Тағы Шаһбазијә һәср олунмуш ше'рдә исә ајрылыг кәдәри, көрүшә үмидсизлик һисси даһа габарыг ифадә олунмушдур. Шаир көрүшүн һачанса олачағына шүбһә илә јанашыр, ону суал шәклиндә көрүрдү.

1937—38-чи илләрдә А. Шаиг архивиндәки тәһлүкәли саједығы әлјазма вә китабларын, мәктубларын хејли һиссәсини мәнзилимизин дивар печиндә јандырмышды. Јандырма әмәлијјатында иштирак етсәм дә, материаллары мәтбәхдән евә дашымасында атама көмәк көстәрсәм дә, онларын нәдән ибарәт олмасыны хатырлаја билмирәм. Анчаг 1937—1938-чи илләр һадисәләринин сәбәбкарына лә'нәт охујан ше'рләри исә А. Шаиг горумағы вә сахламағы лазым билмишди.

Ше'рләр 1937—1938-чи илләрдә, јахуд бир гәдәр сонра јазылмышлар. Доғрудур, әлјазмалардан анчаг биринин — «Кәмирик» ше'ринин тарихи вардыр — 1937. Галанлары тарихсиздир. Бу тарихин дә, мүәллиф, көрүнүр, ифа итирмәк мәгсәдилә, үзәриндән карандашла «1918» јазмышдыр. Анчаг мүрәккәблә јазылмыш «1937» рәгәми чох асанлыгла охунур. Ше'рләрин мөвзусу, үслубу, дили онларын 1937—38-чи илләр һадисәләринин гызғын чағларында, јахуд бир аз сонра гәләмә алындыгларын шүбһә доғурмур.

Шәхсијјәтә пәрәстиш тору елә маһарәтлә, әслиндә елә һијләкәрликлә һөрүлмүшдү ки, чәмијјәтин һәр саһәсинә елә гол-будаг, ришә бурахмышды ки, о дөврдә јашајыб фәалијјәт көстәрән һәр һансы зијалы аз вә ја чох дәрәчәдә она илишмәдән кечинә билмирди. Јәгин ки, Шаиг дә бир шәхсијјәт кими һәмин илишмәләрдән там кәнарда галмамыш вә тәбии ки, гала да билмәзди. Хатырымдадыр ки, 1937-чи илдә «Гочоғлу» поемасынын әлјазмасы хејли мүддәт «Револјусија вә култура» журналынын редаксијасында сахландыгдан сонра мәсләһәт көрдүләр ки, поеманын чапы үчүн онун бир јеринә Сталинин ады салынмалыдыр. Бу «мәсләһәт» јеринә јетирилдикдән сонра анчаг поема 1938-чи илдә нәшр олунду. Ханлыглар дөврүнүн халг гәһрәманлығы мөвзусу һара, Сталин һара!

Анчаг А. Шаигин фикир аләминин ән хәфиф, ән кизли кушәләринә бәләд бир адам кими дејә биләрәм ки, һәм Сталинин, һәм дә онун Бағыров кими әлалтыларынын халга, зијалылара гаршы чеврилмиш мәгсәдли сијасәтинә гаршы о һәмишә дахили бир е'тираз, һиддәт һисси илә јашамыш вә бу мүнасибәт сирдашлары илә олан вахташыры сөһбәтләринин мөвзуларындан биринә чеврилмишди.

Камал ТАЛЫБЗАДӘ

АБДУЛЛА ШАИГ

ХАЛГ ДҮШМӘНИНӘ

Дајан, дајан, чаһил ме'мар, бина, отаг әјридир,
Чүнки о әл, о көз, гулаг, о баш, ајаг әјридир.
Бачарыгсыз бир ме'марсан јени бина гурмагда,
Анчаг маһарәтин вардыр дағытмагда, гырмагда.
Рәјасәтә иштаһан вар, будур сәни гудурдан,
Бу рүтбәјә бир тәсадүф атды сәни чухурдан.
Јохса сәндә нә билик вар, нә шүур, нә бачарыг,
Ишләтдијин о һијләләр верди сәнә кохалыг.
Сән дә буну дујдуғунчун тутдун јанлыш бу јолу,
Дост адына гырдын, јахдын, таладын сағы-солу.
Рәјасәтдә галмаг үчүн јүрүтдүјүн сијасәт,
Һәр адымда, һәр сынагда верди мин-бир фәлакәт.
Тарих буну көстәрәчәк, нәләр, нәләр јапдын сән!..
Өлкәмиздә гулаг батды ачы матәм сәсиндән.
Чаһил, мәғрур инсанларда нә үрәк, нә вичдан вар.
Тәбил, бош тәбилләрин сәси шиддәтлә курлар.
Јахын-узаг һәр бир дөврү ахтардым тарих боју,
Һәр ганлы тач, һәр санчағы, һәр бир сөју, һәр солу,
Белә вәһши бир гатилә тәсадүф етмәдим мән,
Халгын биликли оғлуну мәһв едирсән көкүндән.
Дајан, јетәр, чаһил сәрхош, зүлмүн дә өлчүсү вар,
Учурумдан сычрамазлар, онун да көрпүсү вар.
Хаганларда көрүнмәмиш бу мәнәмлик, бу мәнлик,
Халгын ганлы көз јашлары сәнә олду тој, шәнлик.
Чәһаләтдән, дајазлыгдан доғар гүрур вә инад,
Боз далғалар саһилләрдә ачар анчаг гол-ганад,
Шаһин јерин тутмаг үчүн чырпындын, еј јапалаг,
Истәјирдин бош баш илә тарихдә ад газанмаг.
Буну сәнин һәр адымын, һәрәкәтин көстәрдин,
Тарласында тикан әкән нә заман сүнбүл дәрди!
Көз јашыјла суварылды бу көј тарла, бу хырман,
Јетимләрин аһы илә ишләди һәр дәјирман.
Зијафәтсиз, меј-мәзәсиз бир күнүн вармаз баша,
Сүр шүурсуз ешшәјинин һәр енишә-јохуша.
Гәнгәһәјлә күләр сәнә гәдәһләрә ахан меј,
Дөвләт нәдир, милләт нәдир сәнин кими сәрхоша.

●

Һеј хәјанәтлә ојнајан көлкә,
Долашыр шүбһәли гијафәтлә,
Сүрүнүр изләриндә ганлы ләкә,
Ојнајыр ән севимли афәтлә.
Дағыдыр һәр јана өлүм рәнки,
Көј дә тәглид едир бу аһәнки.

Јенә дәһшәтлә сарсылыр афаг,
Мәһвәриндәнми ојнамыш бу чаһан!!
Јенә ган фышгырыр дәниз, торпаг,
Бағлыдыр дил, фикир, гәләм, вичдан.
Дамғаланмыш ағыл, дүшүнчә, үрәк,
Сеһр, тилсимлә ојнајыр бу фәләк.

Јенә һәр јанда горху, кин, һејчан,
Јенә тәһкимчилик, јенә зәнчир.
Јенә гырғын, талан, сојуг зиндан,
Сөјлә бу мачәра, бу фитнә нәдир!
Һәм дә бу хислəтилә сән кимсән!
Ки бу азадә јурда һакимсән!

Сачма кин тохмуну бу торпагда,
Еј инадла гүрур сатан сәрхош.
Нә һүнәр вар јыхыб дағытмагда,
Сәндә инсан тәбиәти јохмуш.
Вәтәним инләјир о пәнчәндә,
Јыртычы иштаһасы вар сәндә.

●

Бу гүрурлу бојун бурулмазмы!
Бу буланыг суләр дурулмазмы!
Сөјлә, еј кинли, ган ичән хаин,
Зүлмә, сәбрә нәһајәт олмазмы!
Шам ки, пәрвәнәни јахар, өзү дә,
Өз одунда јаныб күл олмазмы!
Еј арыг, сәндә јох лачын ганады,
Бу фәзаларда о јорулмазмы!
Үзкүчү олмајан дәрин дәнизә
Кирсә, еј «гәһрәман», боғулмазмы!
Кин илә чапдығын зүлүм атына
Бир чидарлы јүјән вурулмазмы!
Кечә-күндүз ахан бу ал ганлар
Дәниз олса, јенә соғулмазмы!
Бир заман һагг-һесаб чәкәркән ел,
Бу чинајәтләрин сорулмазмы!
Вердијин бу чәзалара гаршы
Сәнә дә мәһкәмә гурулмазмы!
Бу гојун чилдинә кирән гурдун,
Фитнәси, һијләси дујулмазмы!
Бу гәдәр леш јејән дәрә, учурум,
Интигам нә'рәсијлә долмазмы!
Ким итирмиш мәним итирдијими!
Бу «хәзан» јолду һәр битирдијими.

Кинопублисистиканын мүндәрик һәјатыны.

кынызла фәалијјәт көстәрән редаксија һеј'əти